ONİKİİLLİK ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBİNDƏ ƏDƏBİYYAT TƏDRİSİNƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏRİM

Ümumtəhsil məktəbləri üçün tədris planı tərtib edilərkən ora daxil olan ayrı-ayrı fənlərin, hər şeydən əvvəl, fənnin təlimi əhəmiyyəti və tərbiyəvi təsiri, bunlarla yanaşı, ictimai mövqeyi nəzərdə tutulur. Bu baxımdan yanaşdıqda, ədəbiyyat necə qiymətləndirilir?

Ədəbiyyat qüdrətli tərbiyə vasitəsidir. Ümumtəhsil məktəblərində təlim və tərbiyə vəhdətdə götürülür. Sovet dönəmində məktəbdə ədəbiyyat, əsasən, kommunist ideologiyasının təbliğat maşınına çevrilmişdi.

İndi ölkəmiz müstəqillik qazanmışdır. Dövlətimiz müstəqil siyasət yeridir. Milli tərbiyə, milli şüur, milli ənənənin təbliği, milli dəyərin öyrənilməsi, qorunması və gəncliyə ötürülməsi dövlət siyasətimizin tərkib hissəsidir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev düzgün olaraq deyirdi ki, təhsil millətin gələcəyidir. Bu sadə, lakin həqiqəti güzgü kimi əks etdirən deyim hər bir təhsil işçisinin əmək fəaliyyəti üçün əsas mayaq olmalıdır. O baxımdan da məzmun elə müəyyənləşdirilməlidir ki, böyüməkdə olan gənclik məktəbi bitirdikdə müəyyən sahə üzrə sistemli həyati biliyə, milli şüura və mütərəqqi görüşə sahib olsun, həyat hadisələrini lazımi şəkildə dərk etsin və onun haqqında sərbəst, müstəqil fikir yürütməklə münasibət bildirməyi bacarsın.

Bir neçə ildir ki, ədəbiyyatdan təlimin məzmunu üzrə ardıcıl iş aparılır. Bəri başdan deməyi lazım bilirik: bu, olduqca məsuliyyətli, məsuliyyətli olduğu qədər də çətin işdir. Bu sahədə, xüsusilə ədəbiyyatda dövrün tələbinə cavab verəcək məzmun hazırlamaq üçün ən azı iki cəhət nəzərə alınmalıdır:

Dünya təhsil sistemi ilə ətraflı tanış olmaq, yaradıcı yanaşmaq, mütərəqqi cəhətlərini öyrənib Azərbaycan təhsilində ondan istifadə etmək. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev deyirdi ki, biz heç bir ölkənin təhsil sistemini olduğu kimi tətbiq edə bilmərik, ancaq müsbət cəhətlərindən istifadə etməliyik.

Azərbaycan dili, Azərbaycan ədəbiyyatı xalqımızın mənəvi dəyəridir. Xalqımızın əsrlər boyu yaratdığı ənənə, həyat tərzi, istək və arzusu, amalı uğrunda apardığı mübarizə, dilimizin ahəngdarlığı və s. kimi mənəvi dəyərlər öz ifadəsini ədəbiyyatda tapır. Azərbaycan mədəniyyəti dilinin zənginliyi, ahəngdarlığı, qədim tarixə malik olması, ədəbiyyatının zənginliyi, musiqisi, digər xalqların nümayəndələri tərəfindən təqdir edilir, onun gözəlliyi qibtə hissi ilə deyilir. "Bakı-2015" Avropa Oyunlarının iştirakçılarının ölkəmiz, mədəniyyətimiz haqqında deyimləri, münasibətləri bunu bir daha təsdiq edir.

Məzmun müəyyənləşdirilərək kurikulum hazırlanmış, VIII sinif də daxil olmaqla təhsil kurikulumla tədris olunur. Mən həmin variantla yaxşı tanışam, onu geniş təhlil etmiş, fikrimi institut rəhbərliyinə, milli məsləhətçilərə və işçi qrupuna bildirmişəm. Fikrimizcə, tədris materialın keyfiyyətindən, təqdim olunma tərzindən də çox asılıdır.

Qarşıda ümumtəhsil məktəblərin 12 illiyə keçilməsi kimi çox mühüm problem dayanır. Bu aktual problemlə əlaqədar olaraq fənn kurikulumlarına, o cümlədən ədəbiyyat kurikulumuna yenidən baxmaq zərurəti yaranır. Buna görə də mən bu sahədə kifayət qədər təcrübə qazanmış bir mütəxəssis kimi öz fikirlərimi elmi-pedaqoji ictimaiyyətin müzakirəsinə verməyi lazım bilirəm.

Hələlik qətiləşməmiş mülahizə şəklində olan fikrə münasibət bildirməyə ehtiyac duyuram.

Ümumtəhsil məktəbində təlim fənlərinin sayını azaltmaq fikrini əsas tutaraq Azərbaycan dili fənni ilə ədəbiyyat fənnini birləşdirmək mülahizəsi söylənilir.

Bu fikin Azərbaycan təhsilinin inkişafına müsbət təsiri inandırıcı görünmür, əksinə, milli-mənəvi dəyərlərimizin gəncliyə ötürülməsi imkanı məhdudlaşdırılır. Bunların bir müəllim tərəfindən tədris olunmasına baxmayaraq, xüsusiyyətləri başqa-başqadır. Azərbaycan dili Azərbaycan dilçilik elminin əsasıdır; ədəbiyyat incəsənət növüdür – söz sənətidir. Hər ikisi müxtəlif xüsusiyyətə malikdir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev məktəbdə milli xüsusiyyət daşıyan fənlərin tədrisinə qayğı ilə yanaşmağı tələb edirdi. Üstəlik Azərbaycan dili dövlət dilidir, təlim dilidir, digər təlim fənlərinin tədrisində qazanılacaq uğur şagirdlərin Azərbaycan dilinin xüsusiyyətlərini dərindən bilmələrindən asılıdır. Birləşdirmə isə mənimsəmə imkanını məhdudlaşdırır. Hər iki sahə çox ciddi milli-mənəvi dəyər olduğuna görə, onların müstəqil fənn kimi tədris olunmasını biz məqsədə daha müvafiq hesab edirik. Bir daha təkrar edirik — Azərbaycan dili, Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan tarixi, Azərbaycan coğrafiyası Azərbaycanın varlığıdır.

12 illik ümumi təhsilin pillələrinin biz, 5-4-3 kimi daha səmərəli olacağına inanırıq. Bizim əmək fəaliyyətimiz ancaq təhsil sahəsi ilə bağlı olduğundan, təhsil pillələrinin bir neçə dəfə dəyişdiyinin şahidiyik və nəticəsinin necəliyini yaxşı bilirik. Keçən əsrin 60-cı illərində təhsilin ibtidai pilləsi 4 ildən 3 (üç) ilə endirildi, lakin istənilən nəticə alınmadığı üçün əvvəlki vəziyyətinə — 4 ilə qaytarıldı. Məktəb təcrübəsinə əsasən deməyi lazım bilirik ki, ibtidai pilləni bitirən şagirdlərin bir qismi lazımi oxu və yazı vərdişi qazana bilmirlər. Bizə görə ibtidai pilləni V siniflə tamamlamaq bəlkə də yaxşı nəticə verə bilər.

Təhsil Qanununda "Əsas məktəb" adlanan pillənin VI-IX sinifləri; tam orta təhsil pilləsinin isə X, XI, XII sinifləri əhatə etməsini münasib bilirik. Həm VI-IX, həm də X-XII siniflərdə Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənlərinin ayrı-ayrı müstəqil fənn kimi tədris olunmasının tərəfdarıyıq.

Bir daha təkrar edirik: bu təlim fənlərinin birləşdirilməsi ideyası dilimizə, ədəbiyyatımıza — milli-mənəvi dəyərlərimizə hörmətsizlik, onların gənc nəslə öyrədilməsi imkanlarının məhdudlaşdırılması deməkdir. Məktəb təcrübəsindən, təhlillərdən, faktlardan, verilən hesabatlardan, müsahibələrdən aydın olur ki, şagirdlərin bilik səviyyəsi dövrün tələblərinə cavab vermir, gənclər aşağı balla ("5" balla "2" qiymətlə) ali məktəbə qəbul olurlar, şagirdlərin yazı bacarığının, mütaliəsinin çox aşağı səviyyədə olduğu deyilir və Ana dili və riyaziyyat fənlərinin adı çəkilir. (Ana dili - Azərbaycan dili və ədəbiyyat nəzərdə tutulur).

Fənlər geniş şəkildə tədris edildikdə, göstərici təmin etmirsə, bunlar birləşdirildikdə, imkan məhdudlaşdırıldıqda alınan nəticə təsəvvür edilirmi?

Fikrimizcə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənlərini birləşdirmək əvəzinə, dərs kitablarını yaxşılaşdırmaq, təlim materialını təqdim etmək, şagirdlərin mütaliə imkanı haqqında düşünmək lazımdır. Hörmətli nazirimiz cənab Mikayıl Cabbarovun 16 dekabr 2014-cü il 1279 nömrəli əmrində, haqlı olaraq göstərildiyi kimi, əvvəki onilliklərdə təcrübədə sınaqdan çıxmış iş formaları var idi, yaxşı ənənə yaranmışdı. Heydər Əliyev kimi şəxsiyyətlər, görkəmli alimlər həmin iş formaları ilə çalışmışlar. Keçən əsrin 50-70-ci illərində şagirdlər 8-10 səhifə həcmində inşa yazırdılar. Belə iş formalarından nə üçün istifadə etmirik, o yaxşı ənənəni niyə qoruyub saxlamırıq. Bizə görə, mütərəqqi yeniliyi həssaslıqla qəbul etməklə yanaşı, keçmişimizin yaxşı tərəflərini unutmamalıyıq.

Ümumi təhsilin qarşısına qoyulan əsas vəzifələrdən biri gəncləri həyatı dərk etməyə hazırlamaqdan ibarətdir. Həyatıdərk özünü dərketmədən başlayır. Doğma dilimiz, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz haqqında lazımi biliyə sahib olmadan, özünün kimliyini dərk etmək mümkün deyil. Bunun üçün keçmişi, xalqın keçdiyi inkişaf yolunu bilmək lazımdır. Xalqın tarixini öyrənməyin ən etibarlı mənbəyi isə, demək olar ki, ədəbiyyatdır. Bu baxımdan ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat fənninin tədrisi xüsusi önəm daşıyır. Dərs prosesində şagirdləri sənət əsərinin dərk olunmasına imkan yaradan nəzəri anlayışlarla silahlandırmaq, əsərdə ifadə olunan məzmunu, irəli sürülən ideyanı dərk etmək, onu təsdiqləyən və möhkəmləndirən bədii nümunə üzərində işlətmək, problemi yekunlaşdırmaq, onların nitqinə daxil olunacaq sözləri nəzərə almaq, başlıcası, düzgün danışmağı, mətnin məzmununu dinləyiciyə çatdırmaq üçün ifadəli oxumaq və s. kimi çox lazımlı məsələlər ədəbiyyat tədrisinin tərkib hissəsidir. Əldə olunan kurikulumda bu deyilənlər ünvansız, mücərrəd şəkildə, heç bir nümunə olmadan göstərilir. **Fikrimizcə, kurikulumda qoyulan problemlər dərsə verilən pedaqoji tələblərdir ki, bütün fənlər üçün ümumi cəhətdir, fənnin əsas tərəfi - təlim materialının müəyyənləşdirilməsi isə dərslik müəllifinin öhdəsinə buraxılır. Bizə görə, belə çox məsuliyyət tələb edən işi dərslik müəllifinin üzərinə atmaq istənilən nəticəni verməz. Dərslik elə ciddi məsuliyyət tələb edən tədris vəsaitidir ki, kimliyindən asılı olmayaraq, onu bir nəfərin subyektiv münasibətinin nəticəsi kimi qəbul etmək olmaz.**

Fikrimizcə, dərslik çox ciddi müzakirədən keçmiş proqram əsasında yazılmalıdır. Proqramın tərtibi isə ədəbiyyatşünaslığı, xüsusilə Azərbaycan ədəbiyyatını yaxşı bilən, onunla yanaşı, psixologiyanı, xüsusilə yaş psixologiyasını tələbini, məktəbin qarşısında duran müasir tələbi dərk edən tanınmış mütəxəssislərə tapşırılmalıdır. Ədəbiyyatdan təlim material seçimində təsadüfə yol verməmək olmaz. Ədəbiyyatdan proqram və onun əsasında dərslik hazırlayarkən məktəbin pillələrinin xüsusiyyəti, tələbi diqqət mərkəzində saxlanmalıdır.

VI-IX siniflərdə ədəbi nümunələr üzərində iş, fikrimizcə, həyati, qismən praktik xarakter daşımalıdır. Doğrudur, ibtidai siniflərdə şagirdlər yazıb-oxumağı öyrənmişlər, lakin hərfləri tanımaq, sözləri oxumaq hələ yaxşı oxu vərdişi qazanmaq deyil. Məzmunun, mənimsəmənin əsas şərtlərindən biri, bəlkə də başlıcası mətnin düzgün, ifadəli oxunmasıdır. Məktəbin bu pilləsində ədəbi inkişafın tarixi dinamikasını deyil, onun tərbiyə vasitəsi olması, idrak vasitəsi olması üzərində iş aparılmalı, bədii nümunələr üzərində işin köməyi ilə şagirdlərin söz ehtiyatı zənginləşdirilməli, nitqi inkişaf etdirilməlidir. Proqramda nəsrlə nəzmin nisbəti gözlənilməli, hər janrın, xüsusilə, nəzmin oxusuna verilən tələblərin nəzərə alınması diqqət mərkəzində saxlanılmaqla ifadəli oxu vərdişi yaradılmalıdır. Bunun üçün əsas şərtlərdən biri hələ kifayət qədər ədəbi biliyi olmayan şagirdlər üçün maraqlı olan, onların milli-mənəvi tərbiyəsinə müsbət təsir göstərə biləcək ədəbi nümunələr seçilməlidir. Vətənpərvərlik, əməyə sevgi, milli ənənəyə hörmət, böyüyə ehtiram, sülh və əmin-amanlıq, sənətə, peşəyə maraq, lovğalığın, mənəmliyin təngidi və s. kimi mövzulara həsr olunmuş yığcam həcmli, sadə süjetli, bədii cəhətdən qüvvətli əsərlər VI-IX siniflər üçün təlim materialları kimi verilməli, əsərin ideyasını, sənətkarlıq məsələlərinin şagirdlərin hafizəsində möhkəmləndirilməsinə kömək edəcək sinifdənxaric oxu üçün ədəbi nümunə göstərilməlidir. Klassik və çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında belə ədəbi nümunələr istənilən qədərdir. Bu, proqram tərtibçisindən, dərslik müəllifindən axtarış və gərgin əmək tələb edir.

Ümumi təhsilin son pilləsini təşkil edən X-XII siniflərdə müxtəsər ədəbiyyat tarixi öyrədilməlidir.

Əlbəttə, ədəbiyyat tarixini əhatəliliyi ilə ümumtəhsil məktəbinə gətirmək olmaz, bu, mümkün də deyil, ona görə də ədəbiyyatdan məktəb kursu "Müxtəsər ədəbiyyat tarixi kursu" adlanır. **Bu da çox ciddi səxsə aparmağı tələb edir. Hər şeir və 1-2 hekayə yazanı söz sənətkarı kimi təqdim edib proqrama salmaq böyük məsuliyyətdir. "Elmi ədəbiyyat tarixi"ndə şair, yazıçı kimi qəbul edilənlər arasında seçmə aparmaq lazımdır, hətta vacibdir.**

Seçmə zamanı aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınarsa, ədalət gözlənilmiş olar. Ədəbiyyat tarixində dövrləşməni AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunun dövrləşməsinə uyğunlaşdırmağı lazım bilirik:

Ədəbiyyatdan ümumtəhsil məktəbləri üçün proqramlara yaradıcılığı tamamlanmış, şəxsiyyəti, sənəti ümumxalq və dövlət tərəfindən təqdir olunan ədəbi simaların əsərləri (yaxud onlardan parçalar) salınmalıdır. Söz sənətkarının əsərdə təbliğ etdiyi ideya oxucunun, xüsusilə məktəblinin mənəvi dünyasına bu və ya digər cəhətdən tərbiyəvi təsir göstərdiyi kimi, şəxsiyyəti də nümunədir. Bir neçə şeir, yaxud hekayə müəllifi olan şair, yaxud yazıçının qələm məhsulu xoşagələn olsa da, təlim material xarakter daşıyır.

Ədəbi şəxsiyyət və onun yaratdığı bədii əsər xalqa, vətənə münasibət baxımından oxucu üçün iftixar mənbəyi olmalıdır.

Ədəbiyyatdan təlim materialı seçərkən (istər proqram, istərsə də dərslik müəllifi) elmilik əsas prinsip kimi diqqət mərkəzində saxlanmalıdır.

Ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat tədrisində elmilik anlayışının ikinci istiqaməti ədəbiyyatşünaslıq anlayışlarının izahı ilə əlaqədardır. Nəzəri anlayışlar ayrı-ayrı siniflərdə bədii mətnlərlə əlaqədar pərakəndə şəkildə öyrədilsə də, çox mühüm idraki əhəmiyyətə malikdir. Şagirdlər həmin anlayışı bilmədən bədii əsəri sənət nümunəsi kimi dərk edə bilməzlər. Həm də nəzəri anlayışlar arasındakı məntiqi əlaqə diqqət mərkəzində saxlanmalıdır.

Ədəbiyyatdan təlim materialı seçərkən, ədəbi nümunə verilərkən onun tərbiyəvi təsiri ön plana çəkilməlidir.

Yaradıcılıq nümunəsi öyrədilən yazarların şəxsiyyəti, xalqa, dövlətə, dövlətçiliyə sədaqəti, əqidəsi, mənəvi keyfiyyətləri baxımından gəncliyə örnək olmalıdır.

Onikiilliklərin təcrübəsindən aydın olur ki, ümumtəhsil məktəbinin pillələrində ədəbiyyatdan tədris proqramları prinsip baxımından fərqlənir. Ümumtəhsil pilləsində tematik prinsip, tam orta təhsil mərhələsində tarixilik prinsipi əsas götürülmüşdür. Fikrimizcə, bu, yenə də əsas olmalıdır. Belə ki, ədəbiyyatın tarixi xalqın tarixidir, mədəniyyətin tarixidir. Orta məktəbi bitirən gənclərin xalqın tarixini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini bilməsi zəruridir. Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyat tarixini eyni ilə orta məktəbə köçürmək qətiyyən olmaz. Bu, ciddi pedaqoji-psixoloji ustalıq tələb edən bir cəhətdir. Bu materiallar elə seçilməlidir ki, ədəbi proses, ədəbi təsir kimi problemlər aydın olsun. Yəni ədəbi simalar, bədii əsərlər arasında elə seçmə aparmaq lazımdır ki, nə şagirdlər yüklənməsin, nə də prosesin, ədəbi təsiri itməsin.

Bir daha qeyd edirik ki, ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbi materiallar müəyyən prinsiplərə əsasən səsləndirilməli proqramlaşdırılmalı və onun əsasında dərslik yazılmalıdır.

Şəmistan MİKAYILOV,
pedaqoji elmlər doktoru,
professor.